

ISSN 2181-1571

FarDU. ILMIY XABARLAR

IJTIMOIIY FANLAR

2/2025

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

2-2025
IJTIMOIY FANLAR

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Muassis: Farg'ona davlat universiteti.

“FarDU. Ilmiy xabarlar – Научный вестник. ФерГУ – Scientific journal of the Fergana State University” jurnali bir yilda olti marta elektron shaklda nashr etiladi.

Jurnal pedagogika, filologiya, tarix, falsafa, siyosat, kimyo, biologiya hamda geografiya fanlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnaldan maqola ko'chirib bosilganda, manba ko'rsatilishi shart.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020-yil 2-sentabrda 1109 raqami bilan ro'yxatga olingan.

Muqova dizayni va original maket ilmiy ishlar faoliyatini muvofiqlashtirish va nashriyot bo'limida tayyorlandi.

Tahrir hay'ati

Bosh muharrir
Mas'ul muharrir

SHERMUHAMMADOV B.SH.
AXMADALIYEV Y.I.

FARMONOV Sh. (O'zbekiston)	O'zRFA akademigi, f-m.f.d., prof.	ZUOGANG PENG (Xitoy)	Janubiy-g'arbiy universitet, b.f.d., prof.
ZAYNOBIDDINOV S (O'zbekiston)	O'zRFA akademigi, f-m.f.d., prof.	PANASYUK M (Rossiya)	Qozon federal universiteti, g.f.d, prof.
A'ZAMOV A (O'zbekiston)	O'zRFA akademigi, f-m.f.d., prof.	VALI SAVASH YYELEK (Turkiya)	Anqara Hoji Bayram Veli universiteti fil. f.d., prof.
SAGDULLAYEV Sh (O'zbekiston)	O'zR FA t.f.d., prof.	SIROJIDDINOV Sh (O'zbekiston)	Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU akademigi, fil.f.d., prof.
TURAYEV A. (O'zbekiston)	O'zRFA akademigi, k-b,f.d., prof.	ABADI, TOTOK WAHYU (Indonesiya)	Sidoarjo'dagi Muhammadiya universiteti, Siyosat va xalqaro huquq.
RASHIDOVA S. (O'zbekiston)	O'zRFA k.f.d., prof.	SCOTT LEVI (AQSH)	Ogayo davlat universiteti, PhD, prof.
TOJIBOYEV K. (O'zbekiston)	O'zRFA akademigi, b.f.d., prof.	AZIYA ZHUMABAYEVA (Qozog'iston)	Abay nomidagi Qozoq milliy pedagogika universiteti
G'ULOMOV S. (O'zbekiston)	O'zRFA akademigi, i.f.d, prof.	SANIYA NURGALIYEVA (Turkiya)	Ataturk Universiteti
ABDULLAEVA Z (Qirg'iz Respublikasi)	OshDU k.f.n., dots.	SALTANAT ABILDINA (Qozog'iston)	E. A. Buketov nomidagi Qaragandi davlat universiteti
JUMABEKOVA B (Qozog'iston)	b.f.d., prof.		

Tahririyat kengashi

IJTIMOIY FANLAR BO'YICHA			
XONKELDIYEVA G.	FarDU, i.f.d., prof.	SIDDIQOV I.	FarDU, f.f.d., prof.
XAKIMOV N.	FarDU, f.f.d., dots.	YULDASHEV S.	FarDU, f.f.d. (DSc).
ISOMIDDINOV M.	FarDU, t.f.d., prof.	G'ANIYEV B.	FarDU, f.f.d., (DSc) dots.
USMONOV B.	FarDU, t.f.d., prof.	QOSIMOV A.	FarDU, f.f.d., prof.
MAXMUDOV O.	FarDU, t.f.d., dots.	QAMBAROV A.	FarDU, f.f.d., prof.
QAHHOROVA M.	Xalqaro islom akademiyasi, f.f.d., prof.	ALIMOVA N.O	FarDU, t.f.b.f.d., dots.
QAMBAROV A.	FarDU, f.f.d.prof.	XASANOV M.	FarDU, t.f.b.f.d., prof.
MAMATOV M.	FarDU, f.f.d., prof.	SHAMSIYEVA M.	FarDU, t.f.b.f.d., dots.
DADABAYEVA	FarDU, yu.f.f.d., dots.		

Bo'lim boshlog'i: Zokirov I.I., b.f.d., prof.

Texnik muharrir: Sheraliyeva J.

Musahhihlar: Mahmudov F.
O'rinboyev I.

Tahririyat manzili:

150100, Farg'ona shahri, Murabbiylar ko'chasi, 19-uy.
Tel.: (0373) 244-44-57. Mobil tel.: (+99891) 670-74-60
Sayt: www.fdu.uz. Jurnal sayti: Journal.fdu.uz

J.Sultonov

Chingizxon va Jin davlati o'rtasidagi diplomatik va harbiy munosabatlarning tarixiy tahlili 224

M.A.Boltaboyev

Sovet hokimiyatining O'zbekistondagi musulmon bo'lmagan aholiga nisbatan olib borgan zo'ravonlik siyosati 234

Sh.B.Jumayeva

Globallashuv davrida boqiy marosim: Toshkent vohasi muqaddas qadamjo va mozorlarida ziyorat 239

M.R.Sodiqova

Ipakchilikning O'zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi o'rni (1991-2021-yillar) 244

A.X.Nigmatov

Shanxay hamkorlik tashkiloti vujudga kelishining tarixiy asoslari 251

M.B.Nazirov

Rossiya imperiyasi ko'chirish siyosatining Farg'ona viloyati tub aholisining iqtisodiy-ijtimoiy va madaniy hayotiga ta'siri 257

B.N.Rizayev, Б.Н.Ризаев, B.N.Rizayev

A.N.Kasigin islohotlarining O'zbekiston qishloq xo'jaligida joriy etilishi 260

M.A.Maxmudov

XX asrning 20-30-yillarida O'rta Osiyodagi madaniy obidalarni saqlab qolishda sredazkomstarisning faoliyati 266

I.B.Boxodirov

Birinchi jahon urushi yillarida turkiston harbiy okrugida mahalliy qurolli kuchlar va harbiy asirlar masalasi 270

J.Sultonov

Xorazm imperiyasining vujudga kelishi va Muhammad Xorazmshohning Mo'g'ullar bosqiniga qadar olib borgan harbiy-diplomatik strategiyasi 273

O.B.Nizomiddinov

O'zbekiston SSRda lotin yozuvining joriy etilishi: muammo va ziddiyatlar (Farg'ona viloyati misolida) 279

O.H.Jaynarov

O'zbekiston SSR advokaturasi tizimi: islohot va natijalar (XX asr 20-yillari) 284

O.M.Normatov

Farg'ona vodiysi qishloq xo'jaligi va savdo-sotiq munosabatlari tarixining ayrim jixatlari xususida 289

Y.A.Shukurillayev

Buxoro amirligida qo'shin qarorgohlarining o'rnatilish taomillari 293

ILMIY AXBOROT

Z.X.Oxunova

Yangi O'zbekistonda jinoyat va jazo sohasidagi liberallashuvni tadqiq etishdagi falsafiy yondashuvlar 297

X.J.Isomiddinov

Jamiyatda millatlararo totuvlik va hamjihatlikni ta'minlashda yoshlar tarixiy-falsafiy tafakkurini rivojlantirishning nazariy jihatlari 300

M.B.Nazirov

Ko'chiruvchilik siyosatining Farg'ona viloyati tub xalqlarining siyosiy, fuqarolik ahvoliga ta'siri 304

UO'K: 94; 94 (5)

SHANXAY HAMKORLIK TASHKILOTI VUJUDGA KELISHINING TARIXIY ASOSLARI

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ШАНХАЙСКОЙ
ОРГАНИЗАЦИИ СОТРУДНИЧЕСТВА

HISTORICAL BACKGROUND OF THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION

Nigmatov Alisher Xayrulla o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Tarix kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada Shanxay Hamkorlik Tashkiloti vujudga kelishining tarixiy asoslari haqida so'z yuritilgan bo'lib, uning tarixi vujudga kelish jarayonlari yoritib berilgan. Dastlab chegaralarni mustahkamlash asosida vujudga kelgan bo'lsa-da, hozirda uning keng tarmoqli tashkilotga aylangandir.

Аннотация

В данной статье рассказывается об исторических основах возникновения Шанхайской организации сотрудничества, освещаются процессы ее исторического становления. Хотя первоначально он возник на основе укрепления границ, теперь он, вероятно, превратился в более широкую междисциплинарную организацию.

Abstract

This article describes the historical foundations of the Shanghai Cooperation Organization, highlights the processes of its historical formation. Although it originally emerged on the basis of border consolidation, it has now likely evolved into a broader interdisciplinary organization.

Kalit so'zlar: Sovuq urush, qurolli kuchlar, chegara, harbiy, Shanxay beshligi, Status quo, do'stlik, sheriklik, mintaq, xavfsizlik.

Ключевые слова: Холодная война, вооруженные силы, граница, военные, Шанхайская пятерка, статус-кво, дружба, партнерство, регион, безопасность.

Key words: Cold war, armed forces, border, military, Shanghai Five, status quo, friendship, partnership, region, security.

KIRISH

Shanxay Hamkorlik Tashkilotidan oldin mavjud bo'lgan tashkilot – “Shanxay beshligi” dastlab Xitoyning Rossiya, Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston bilan chegaradosh hududlarida ishonchni mustahkamlash va qurolli kuchlarni kamaytirish uchun ishlab chiqilgan edi. Sovuq urushdan keyin xalqaro va mintaqaviy darajadagi o'zgarishlar, tinchlik va taraqqiyot zamon tendensiyasiga aylandi. Bugungi kunning masalasi yuqorida aytib o'tilgan beshta qo'shni davlat o'rtasidagi yaxshi qo'shnichilik, o'zaro ishonch, do'stlik va sheriklik munosabatlarini mustahkamlash bo'ldi. 1996 va 1997-yillarda Shanxay va Moskvadagi yig'ilishlarda besh mamlakat rahbarlari “Chegara hududlarida harbiy sohada ishonchni mustahkamlash to'g'risidagi bitim” va “Chegara hududlarida qurolli kuchlarni o'zaro qisqartirish to'g'risidagi bitim” ni imzoladilar va bu muhim tarixiy qadam bo'lib, boshidanoq “Shanxay beshligi” deb nomlangan mexanizmga olib keldi. Shundan so'ng, har yili o'tkaziladigan uchrashuvlar modeli beshta davlatning har birida navbatma-navbat tashkil etildi va o'tkazildi. Uchrashuvlarning mohiyati yanada foydali hamkorlikni muhokama qilish uchun chegara hududlarida ta'limni mustahkamlashga bo'lgan ishonchni oshirish masalalariga qaratildi[1].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Shanxayda bo'lib o'tgan besh davlat rahbarlari va hukumatlari yig'ilishida “Shanxay beshligi”ning uchrashuvlari bo'lib o'tish, aslida ish boshlanishini anglatar edi.

“Shanxay beshligi” o'z rivojlanishida 3 bosqichni boshidan kechirdi.

Birinchi bosqich – 1989-yil noyabrdan 1991-yil dekabrgacha. Xitoy va SSSR o'rtasida chegara hududida qurolli kuchlarni o'zaro qisqartirish va harbiy sohada ishonchni mustahkamlash choralari kuchaytirish to'g'risida kelishuv paydo bo'ldi. SSSR va Xitoy hukumatlari o'rtasida qurolli kuchlarni

o'zaro qisqartirish va chegara hududidagi harbiy sohaga ishonchni mustahkamlashning asosiy prinsiplari to'g'risida bitim imzolandi. Tomonlar qurolli kuchlarni o'zaro qisqartirish va Sovet-Xitoy chegarasi sohasida harbiy sohada ishonchni mustahkamlash choralari kuchaytirish to'g'risida kelishib oldilar.[2] Har ikki tomon ham o'zaro munosabatlarni o'rnatish va chegara masalalarini hal qilishga qiziqish bildirishdi.

Chegara hududida tomonlar maslahatlashuvlar orqali kelishib oldilar. Ikki mamlakat o'rtasidagi chegara muammolarini har tomonlama hal qilishdan oldin, davlatlar chegaradagi Status quo[3]ga qat'iy rioya qildilar, chegaradagi normal rejimni mustahkamlash va chegaradagi Status quoni buzmaslik uchun barcha zarur choralarni ko'rdilar.[4] Rivojlanishning ushbu bosqichida hamkorlik poydevori bo'ldi va tez orada Shanxay beshligi tashkil etilishiga zamin yaratdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Shanxay beshligini tashkil topishida mavjud mamlakatlar o'rtasidagi munosabatlarning yangi turiga quyidagilar: yaxshi qo'shnichilik va o'zaro ishonch, tenglik va o'zaro foyda, birdamlik va jamoaviy ish, jamoaviy o'sish, do'stlik va sheriklik munosabatlarini shakllantirish[5] kiradi.

Xalqaro va mintaqaviy xavfsizlikning yangi kontsepsiyasi o'zaro ishonch asosida, muloqot va maslahat orqali chegara sohasidagi qurolli kuchlar va harbiy ishlarni yuqori darajada qisqartirishni, shaffoflik va do'stona aloqalarni mustahkamlashni, yaxshi qo'shnichilik va do'stlik chegaralarini shakllantirishni, ya'ni davlat va mintaqaviy xavfsizlikni himoya qilish, munosabatlarni yanada rivojlantirishni nazarda tutadi. Bu borada Shanxay beshligi boshqa tashkilotlardan ajralib turardi.

Ushbu tashkilot ushbu mintaq va butun dunyo tinchligi va rivojlanishiga ko'maklashish maqsadida mintaqadagi boshqa davlatlarning o'z doiralarga qo'shilishini mamnuniyat bilan qabul qildi. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A. Karimov 2000-yilda Dushanbe shahrida bo'lib o'tgan "Shanxay beshligi" etakchilari sammitida kuzatuvchi sifatida ishtirok etgani bu tashkilotning ochiqligining o'ziga xos ifodasidir. "Shanxay beshligi" ishida boshqa davlatlar vakillari ham ishtirok etishlari mumkin bo'lgan. Misol uchun rasmiy ishtirokchilar, xavfsizlik, iqtisodiyot va boshqalar sohasida hamkorlik qiluvchi kuzatuvchilar.[6]

Ikkinchi bosqich – 1991-yil dekabrda 1997-yil aprelgacha. Bu bir tomondan Xitoy, ikkinchi tomondan birlashgan to'rtta davlatdan: Rossiya Federatsiyasi, Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston iborat bo'lgan besh mamlakat o'rtasidagi ikki tomonlama muzokaralar davri hisoblanadi. 1991 yil dekabr oyida SSSRni qulaganidan so'ng, ushbu mamlakatlar Xitoy bilan chegara masalalari, shuningdek chegara hududlarida qo'shinlar sonini kamaytirish va harbiy sohada ishonchni mustahkamlash masalalari bo'yicha muzokaralarni davom etishga qaratilgan qo'shma delegatsiyani tuzdilar.[7]

"Shanxay beshligi"ni joylashtirish bo'yicha hamkorlik alohida-alohida amalga oshirilmadi, balki Xitoyning Rossiya federatsiyasi, Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston bilan chegara muammolarini hal qilish fonida, shuningdek, so'nggi to'rt davlatda ikki tomonlama munosabatlarni shakllantirish bo'yicha rivojlanayotgan konvergensiya fonida shakllandi. Shu munosabat bilan "Shanxay beshligi" doirasida o'zaro hamkorlik jarayonini rivojlantirishning ikki yo'nalishi shakllandi. Birinchi yo'nalish natijasida qonun bo'yicha Xitoy va Rossiya o'rtasida 4300 kilometr uzunlikdagi chegara o'rnatildi. Shu bilan birga, Xitoyning Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston bilan chegara masalalari ham tegishli echimga ega bo'ldi.

Xitoy va Qirg'iziston 1996-yil iyul oyida Xitoy va Qirg'iziston o'rtasidagi davlat chegarasi to'g'risidagi bitimni imzoladilar. 1999-yil avgust oyida Xitoy Xalq Respublikasi Raisi Tszyan Tsemin (Jiang Zemin) Qirg'iziston prezidenti Asqar Akayev bilan "Xitoy va Qirg'iziston o'rtasidagi davlat chegarasi to'g'risidagi" bitimga qo'shimcha bitim imzoladi, bu esa ikki mamlakat o'rtasida 1000 kilometrdan ortiq chegara o'rnatish vazifasini hal qildi.

1999-yil avgust oyida Tojikiston prezidenti Imomali Rahmon va Xitoy Xalq Respublikasi Raisi Tszyan Tsemin uchrashuvi bo'lib o'tdi. Bu uchrashuv doirasida Xitoy va Tojikiston o'rtasidagi davlat chegarasi to'g'risida shartnoma imzoladilar.

2000-yil iyul oyida uchta mamlakat — Xitoy, Tojikiston va Qirg'iziston rahbarlari "Shanxay beshligi"ning beshinchi sammitda Xitoy, Tojikiston va Qirg'iziston o'rtasida uchta davlatning davlat chegaralariga kirish to'g'risida bitim imzoladilar. Ushbu ikki shartnoma Xitoy va Tojikiston o'rtasidagi chegara muammosini hal qilish uchun mustahkam asos yaratdi.

1994-yil aprel oyida Xitoy va Qozog'iston o'rtasidagi davlat chegarasi to'g'risida bitim imzoladilar. 1997-yil sentyabr oyida tomonlar "Xitoy va Qozog'iston o'rtasidagi davlat chegarasi to'g'risidagi" bitimga qo'shimcha bitim imzoladilar.

TARIX

Yuqoridagi barcha shartnomalar va shartnomalar “Beshlik”ning asosiy tendensiyalaridan biri sifatida amaliy ishining natijasi edi.

1996-yil 26-aprelda Shanxayda Xitoy, Rossiya, Qozog‘iston, Qirg‘iziston va Tojikiston rahbarlarining birinchi uchrashuvi bo‘lib o‘tdi, unda harbiy ishonchni mustahkamlash to‘g‘risida shartnoma imzolandi. Shunday qilib, bu shartnomalar chegara hududida tinchlikni saqlash va qurolli to‘qnashuvlarni oldini olishga qaratilbina qolmay, boshqa davlat hujum qilgan taqdirda yordam berishi kerak edi. Imzolangan shartnomalar quyidagilarni vazifalarni ham o‘z ichiga oldi:

- ikkala tomon ham umumiy chegaradan yuz kilometr radiusda olib boradigan muhim jangovar harakatlar to‘g‘risida bir-birlarini xabardor qilishi;
- qarama-qarshi tomondan kuzatuvchilarni o‘z mashg‘ulotlariga taklif qilishi;
- xavfli harbiy operatsiyalar to‘g‘risida ogohlantirish, chegara zonasida joylashgan harbiy xizmatchilar va chegarachilar o‘rtasida do‘stona aloqalarni mustahkamlashi;

Shanxayda bo‘lib o‘tgan besh davlat rahbarlarining yig‘ilishida harbiy ishonchni mustahkamlash to‘g‘risidagi shartnoma imzolanishi bilan bir qatorda har yili “Shanxay beshligi” uchrashuvlarini o‘tkazish to‘g‘risida qaror qabul qilindi, bu nafaqat doimiy uchrashuvlar o‘tkazish mexanizmini yaratish, balki uning faoliyatini boshlash to‘g‘risida ham guvohlik berdi.

Ikkinchi uchrashuv 1997-yil 24-25 aprel kunlari bo‘lib o‘tdi. Ushbu uchrashuvda tomonlar bir tomondan Xitoy, ikkinchi tomondan Rossiya Federatsiyasi, Qozog‘iston, Qirg‘iziston va Tojikiston vakili bo‘lgan Birlashgan delegatsiya nomidan ishtirok etdilar. Rossiya Federatsiyasi, Qozog‘iston Respublikasi, Qirg‘iziston Respublikasi, Tojikiston Respublikasi va Xitoy o‘rtasida chegara hududida qurolli kuchlarni o‘zaro qisqartirish to‘g‘risida bitim imzolandi.

Ushbu kelishuvga binoan, ikkala tomon ham chegara hududidagi harbiy ishtirokini ikki tomon o‘rtasidagi do‘stona munosabatlarga mos keladigan darajada kamaytirdilar. Imzolangan shartnomalarning mohiyati shuni ko‘rsatadiki, ushbu bosqichda harbiy-siyosiy blokni shakllantirish haqida emas, balki davlatlar orasidagi o‘zaro ishonchni ko‘rishimiz mumkin. Bu o‘z navbatida chegara hududlarida tinchlikni ta‘minlash “Shanxay beshligi” asosiy vazifalaridan biri ekanligini bildirar edi.

Ushbu bitimlarning imzolanishi yaxshi qo‘shnichilik munosabatlarining izchil shakllanishi, o‘zaro ishonch va besh davlat o‘rtasidagi foydali sheriklik natijasida yuzaga keldi. Ushbu kelishuvlar allaqachon mintaqaviy xavfsizlik va shuningdek xalqaro munosabatlar bo‘yicha beshta davlat o‘rtasidagi munosabatlarda ijobiy ahamiyat kasb etdi.

Uchinchi bosqich - 1997 yil apreldan 2000 yilgacha harbiy sohada ishonchni mustahkamlash va qurolli kuchlarni o‘zaro qisqartirish bo‘yicha muzokaralar samarali yakunlangandan so‘ng, muzokaralarning dastlabki tuzilishi ikki tomonlama muloqot, birinchi tomon Xitoy, ikkinchi tomon Rossiya Federatsiyasi, Qozog‘iston, Qirg‘iziston va Tojikiston, “Besh davlatning ko‘p tomonlama hamkorligi” formulasi bilan o‘zgartirildi. Harbiy masalalar, siyosat, diplomatiya va muzokaralar jarayoni bo‘yicha keng qamrovli ma‘lumotlar almashinuvi mavjud edi. Tomonlarning kelishilgan pozitsiyalarida tomonlar bir-birlarini qo‘llab-quvvatlashlarini bildirishdi va ular o‘rtasida hamkorlik ishlari boshlandi.

1998-yil 3-4 iyul kunlari Almatida Shanxayda forumning besh mamlakati rahbarlarining uchrashuvi bo‘lib o‘tdi va “Olma-ota bitimi” deklaratsiyasi imzolandi. Tomonlar qurolsizlanish muammolarini darhol hal qilishga qaror qilishdi va muzokaralarni tezda yaxshilashga qaror qilishdi. Shuningdek, ular terrorizm, giyohvand moddalar savdosi, ekstremizm va qurol tarqatish kabi muammolarni birgalikda hal qilishga kelishib olishdi.[8]

2000-yil 5-iyulda Dushanbe shahrida “Shanxay beshligi” sammitida “Dushanbe deklaratsiyasi”ni qabul qilishga olib keldi. Bu besh mamlakatning harbiy sohadagi o‘zaro ishonchi va do‘stona hamkorligini yanada chuqurlashtirish maqsadida mudofaa vazirlarining uchrashuvlari va “Shanxay beshligi” ishtirokchi mamlakatlarining mudofaa tuzilmalari o‘rtasida maslahatlashuvlar o‘tkazilishi to‘g‘risida qaror qabul qildilar.[9] Bu davlatlar o‘rtasidagi munosabatlarning yaxshilashdagi yana bir qadam edi.

Shanxay beshligiga a‘zo davlatlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar, birinchi navbatda, har bir ishtirokchi davlatdagi vaziyat, shuningdek, mintaq va xalqaro maydondagi vaziyat bilan bog‘liq ham edi.

Bu makoning o‘ziga xosligi sovuq urush tugagani va Sovet Ittifoqi qulaganidan keyin Rossiya Federatsiyasi, Qozog‘iston, Qirg‘iziston va Tojikiston mustaqillikning ijtimoiy zonalarini

shakllantirishga qaror qilganligi va Xitoy iqtisodiy qurilish kontseptsiyasini yaratganligi bilan tavsiflanadi. Binobarin, milliy qayta qurishning maqsadi beshta mamlakatning har biri uchun tinch va barqaror tashqi muhitni ta'minlash, shuningdek, qo'shni davlatlar bilan ko'p tomonlama hamkorlikni bildirar edi.

Sovet Ittifoqi tarqatilishi Markaziy Osiyo, Kavkaz orti va uning atrofidagi mintaqalarda milliy separatistlar, diniy ekstremistlar, xalqaro terrorchilarning xalqaro guruhlari va qo'shimcha ravishda giyohvand moddalar kontrabandasi va qurol kontrabandasi guruhlari o'zlarining noqonuniy ishlarini kuchayishiga olib keldi. Markaziy Osiyoning turli mamlakatlarida Islom dinini niqob qilgan ekstremistik kuchlar o'z faoliyatlarini boshladi. Misol uchun o'zlarini vahhobchilar deb atay boshlagan bir guruh ekstremistik kuchlar tarafdorlari terrorchilik harakatlarini amalga oshiradilar. 1999 yilda O'zbekistonda va Qirg'izistonning Janubiy qismida amalga oshirilgan ishlar bunga yaqqol misollar bo'ladi.

O'sha yili ular Markaziy Osiyo mamlakatlaridagi sovet hokimiyatini yo'q qilishga va Islom dini niqobi ostida teokratik rejimlarni o'rnatishga qaratilgan yangi terrorchilik harakatlarini amalga oshirishga harakat qilishdi. Qurolli hujumlar doimiy ravishda amalga oshirildi, portlashlar va boshqa terroristik harakatlar uyushtirildi. Ushbu operatsiyalarning vazifasi avvalgi o'rinlarini tiklash va Shimoliy Kavkazda Islomiy davlatni shakllantirish deya ta'kidlandi. Shunday qilib, Afg'oniston nafaqat xalqaro terrorizm markazi, balki dunyodagi eng yirik giyohvand moddalar ishlab chiqaruvchi davlatlardan biri bo'lib qoldi. Noqonuniy xalqaro ishlar ATR[10] (Osiyo-Tinch okeani mintaqasi) xavfsizligi uchun jiddiy xavf tug'diradi.

Bularning barchasi "Shanxay beshligi" ishtirokchilaridan jamoaviy xavfsizlik sohasidagi hamkorlikni chuqurlashtirishni talab qildi, bu esa "Shanxay forumi"ni yangi tashkilot darajaga ko'tarilishiga sababchi bo'ldi.

2000-yil 5-iyulda Dushanbe shahrida "Shanxay beshligi"ning beshinchi sammiti bo'lib o'tdi. Ushbu uchrashuvning natijasi ekstremizm va terrorizmga qarshi urushga qo'shma yondashuvlarning rivojlanishi bo'lib, ular mintaqadagi barcha mamlakatlar xavfsizligiga qaratildi. Shuningdek, O'zbekiston rahbari I.A.Karimov ham sammitda ishtirok etdi. O'zbekiston diniy ekstremizm va xalqaro terrorizmga qarshi kurashish bo'yicha qo'shma chora-tadbirlarga qo'shildi.

Tashkilot ishtirokchilari sonining istiqbolli kengayishini hisobga olib, Tojikiston prezidenti Imomali Rahmon "Shanxay forumi" deb qayta nomlash tashabbusini taklif qildi.

Shanxay besh yulduzli forumi O'zbekistonning kuzatuvchi maqomidan tashkilotning doimiy to'laqonli a'zosi maqomiga o'tishi bilan nishonlandi. Sammitda a'zo davlatlar rahbarlari "Shanxay hamkorlik tashkiloti"ni tashkil etish to'g'risidagi deklaratsiyani imzoladilar. Ishtirokchilar "Shanxay beshligi" rivojlanish davrida "Shanxay ruhi"ni yaratganini va "Shanxay hamkorlik tashkiloti"ga a'zo davlatlar o'rtasidagi munosabatlarda tenglik, o'zaro maslahat, madaniy xilma-xillikni hurmat qilish uchun o'zaro manfaat bilan tavsiflanganligini aytishdi[11].

Ishtirokchilar, shuningdek, Sammit yakunida "SHHTni tuzish to'g'risida»gi deklaratsiyasi bilan birgalikda "Terrorchilik, ayirmachilik va ekstremizmga qarshi kurash to'g'risida Shanxay konvensiyasi" imzolandi va harbiy va siyosiy masalalar bo'yicha sheriklik doirasini kengaytirdilar.

Konvensiya tomonlarning Konvensiyaning predmeti bo'lgan va ularning maqsadlari va maqsadlariga zid bo'lmagan masalalar bo'yicha boshqa xalqaro shartnomalarni tuzish vakolatini cheklamadi va tomonlarning o'zlari tegishli bo'lgan boshqa xalqaro shartnomalar bo'yicha vakolatlari va majburiyatlariga ta'sir qilmadi. Boshqa davlatlar ham konvensiyaga qo'shilishga taklif qilindi.

Konvensiya matni barcha tomonlarning roziligi bilan o'zgartirildi va to'ldirildi, bu Konvensiyaning ajralmas qismi bo'lgan protokollar bilan rasmiylashtirildi[12].

Shanxaydagi sammit doirasida tashqi ishlar vazirlari SHHT mamlakatlari milliy koordinatorlari kengashi faoliyati to'g'risida vaqtinchalik qaror imzoladilar. Mudofaa vazirlari yig'ilish o'tkazdilar va qo'shma kommyunike[13] chiqardilar.

Vaqtinchalik tartibga solish, shuningdek, SHHTga a'zo davlatlar milliy koordinatorlari Kengashining SHHT ishining eng muhim akti sifatida ishlab chiqilgan "Shanxay hamkorlik tashkiloti Xartiyasi" qabul qilinishidan oldingi davrdagi asosiy tashkiliy tamoyillarini belgilab berdi.

Milliy koordinatorlar kengashi hamkorlikni muvofiqlashtirishi va tomonlarning tegishli vazirliklari va idoralarining o'zaro hamkorligini tashkil qilishi kerak bo'lgan shartnoma tuzdi. Milliy koordinatorlar kengashi o'z ishida tomonlarning davlat va hukumat rahbarlari tomonidan qabul qilingan hujjatlar hamda vaqtinchalik qarorlardan foydalangan.

TARIX

2002-yil 7-iyulda Sankt-Peterburgda SHHT mamlakatlari rahbarlarining ikkinchi Majlisi bo'lib o'tdi. SHHT Ustavini, mintaqaviy aksilterror tuzilmasi to'g'risidagi bitimni va "Shanxay hamkorlik tashkiloti" davlat rahbarining bayonotini imzoladilar. Tomonlar imzolagan hujjatlar SHHTni xalqaro huquqiy makonda institutsionalizatsiya[14] qildi. Ustav va mintaqaviy aksilterror tuzilmasi (RATS[15] — Mintaqaviy aksilterror tuzilma) imzolanishi bilan SHHT sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi. Qolaversa, harbiy va siyosiy ta'lim blokini shakllantirishni tashkil etish yakunlandi. Shartnoma tomonlarning mavzu bo'yicha boshqa xalqaro shartnomalar tuzish vakolatini cheklamadi, ularning maqsadlariga zid kelmadi, tomonlarning o'zlari bo'lgan boshqa xalqaro huquqiy shartnomalar bo'yicha vakolatlari va majburiyatlarini buzmaydi[16].

SHHTni tashkil etish to'g'risidagi deklaratsiyada uchinchi shaxslarni unga qo'shish bo'yicha muassasa ochiqdigi e'lon qilindi, unda a'zo davlatlar tomonidan mintaqaviy izolyatsiya g'oyasi qabul qilinmaganligi haqida aytilgan. Deklaratsiya, shuningdek, SHHTga a'zo har bir davlatning rivojlanishiga ko'maklashish va qiyinchiliklar va tahdidlarga birgalikda qarshi turish uchun umumiy imkoniyatga asoslangan birgalikdagi sa'y-harakatlar orqali ishtirokchi davlatlarning umumiy manfaatlariga tayanadi.

2003-yil 23-sentyabrda SHHTga a'zo davlatlar hukumatlari rahbarlari Pekinda uchrashdilar. Ular "SHHTga a'zo davlatlarning ko'p tomonlama savdo-iqtisodiy hamkorlik dasturi"ni imzoladilar va tashkilotning birinchi byudjetini qabul qildilar. Loyiha SHHT doirasidagi iqtisodiy sheriklikning asosiy vazifalari va vazifalarini aniq belgilab berdi.

SHHTda Mintaqaviy aksilterror tuzilmasini (RATS) tashkil etishdi. Zarur bo'lganda, SHHT davlat rahbarlari Kengashi hududida RATS bo'linmalarini tashkil etish imkoniyatiga ega bo'ldi. RATSning alohida pozitsiyasi SHHT va qabul qiluvchi davlat hukumati o'rtasidagi kelishuv bilan belgilanadi.

2004-yil 15-yanvarda Pekinda SHHT kotibiyatini tashkil etish marosimi bo'lib o'tdi. Kotibiyatning shakllanishi SHHT rivojlanish davri bilan yakunlandi va rivojlanishning mutlaqo yangi bosqichiga olib chiqdi. Shunday qilib, SHHTning kuchli mintaqaviy kuchi xalqaro maydonda katta qadam tashlashi bo'ldi.

2006-yil 15-iyun kuni Shanxayda SHHT yubiley sammiti bo'lib o'tdi. Terrorizmga qarshi kurash sohasidagi bir qator shartnomalar, shu jumladan SHHT davlatlari hududlarida jamoaviy terrorizmga qarshi harakatlarni tashkil etish va amalga oshirish to'g'risidagi bitim, SHHT davlatlari o'rtasida SHHT davlatlari hududiga bostirib kirish kanalini ochish va yopish sohasidagi hamkorlik, SHHT davlatlarining terrorizm, separatizm va ekstremizmga qarshi kurash bo'yicha loyihasi. Bundan tashqari, SHHT banklararo assotsiatsiyasiga a'zo banklar o'rtasida mintaqaviy iqtisodiy sheriklikning loyiha operatsiyalarini qo'llab-quvvatlash to'g'risida qaror qabul qilindi [17].

XULOSA

Shuni ham ta'kidlab o'tish joizki, Shanxay hamkorlik tashkilotini mintaqaviy va xalqaro muammolarni hal etish, mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy hamkorlikni borasidagi ishlar, madaniyat sohasidagi olib borilayotgan ishlar, ilm-fan va ta'lim sohasidagi hamkorliklari, Shanxay hamkorlik tashkilotiga a'zo davlatlarning turizm sohasini o'z aro rivojlantirish ishlari va Xalqaro tanglik va barqarorlikni ta'minlashda, xalqaro terrorizm, bosqinchilik hamda giyohvandlikka qarshi kurashda Shanxay hamkorlik tashkiloti faoliyatini dars jarayonida to'liq yoritish va uning faoliyatiga doir ma'lumotlarni o'quvchi-talabalarga xolislik metodi asosida tushuntiriladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Соглашение между РФ, Республикой Казахстан, Киргизской республикой, Республикой Таджикистан и КНР о взаимном сокращении вооруженных сил в районе границы//<http://www.inpravo.ru>
2. Соглашение между правительством СССР и правительством КНР о руководящих принципах взаимного сокращения вооруженных сил и укрепления доверия в военной области в районе советско-китайской границы//<http://www.inpravo.ru>.
3. Status quo lotincha ibora bo'lib, mavjud vaziyatni, ayniqsa ijtimoiy, siyosiy, diniy yoki harbiy masalalarni anglatadi.
4. Соглашение между правительством СССР и правительством КНР о руководящих принципах взаимного сокращения вооруженных сил и укрепления доверия в военной области в районе советско-китайской границы//<http://www.inpravo.ru>.
5. Досье о ШОС//Жэньминь Жибао. — 2004.].
6. Досье о ШОС//Жэньминь Жибао. -2004.
7. Воробьев В. Россия: внешняя политика//Российская газета от 16 мая 2008 г.

8. Совместное Заявление участников Алма-атинской встречи - Республики Казахстан, КНР, Кыргызской Республики, РФ и Республики Таджикистан//<http://www.inpravo.ru>.
9. Душанбинская Декларация глав государств Республики Казахстан, КНР, Кыргызской Республики, РФ и Республики Таджикистан, ст.4//<http://www.inpravo.ru>.
10. Азиатско-Тихоокеанский регион
11. Декларация о создании Шанхайской Организации Сотрудничества//<http://www.SCO.ru>.
12. Шанхайская Конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом, ст.13,15,16, 17//<http://www.SCO.ru>.
13. Kommyunike (frans. communique, lot. communico - xabar qilaman) - davlatlar o'rtasida xalqaro shartnomalar to'g'risida yuritilgan muzokaralar haqidagi rasmiy xabar.
14. Институционализация (также институциализация; лат. institutum — установление, обычай, учреждение) — процесс превращения каких-либо отношений в институты, то есть в форму организации отношений с установленными правилами, нормами и их саморегуляцией.
15. Региональная антитеррористическая структура
16. Соглашение между государствами-членами ШОС о Региональной антитеррористической структуре, ст.23//<http://www.SCO.ru>.
17. Эсенбекова А.Т. История саммитов ШОС//Дальний Восток, 29.06.2007г.
18. Khayrullayevich, N. A. (2023). Cooperation of the Shanghai Cooperation Organization in the Field of Education. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 1(9), 358-364.
19. Khayrullayevich, N. A. (2024). Socio-Economic Cooperation of The Shanghai Cooperation Organization Countries. *Western European Journal of Linguistics and Education*, 2(4), 77-81.
17. O'G'Li, N. A. X. (2024). MUZEY PEDAGOGIKASI VA AXBOROTLASHTIRISH TEXNOLOGIYASI. *Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика)*, (7), 334-340.